

Vigh Péter

LOVIK ÉS BABITS: ELTÉRŐ MORÁLIS KÖZELÍTÉSEK
A NAGY HÁBORÚHOZ*

„A kérdés az: mit tud egy nagy fortissimo az emberiségből kiváltani, hogy tud a lelkekbe kapcsolódni, azaz: hol tud az esemény eszménnyé átalakulni?”

(Lovik Károly: *A história kerekén*)

„[...] örök Formák honában él, és élete nem rokon
élmények süket életével – minden élmény eszme lesz,
s mint a szelben jégcsapok erdőn, összezsengve levelez [...]”

(Babits Mihály: *Egy filozófus halálára*)

Adott két évszám: 1914 és 2014, azaz egy újabb centenárium közeledik. Hazai tudományosságunkhoz szokva feltehetjük a kérdést: hol vannak még a pályázati pénzek, minek még írni róla?¹ A jogos aggályok ellenvetése talán az a közhelyes megfogalmazás lehet, hogy az ünnepekre készülni kell. Minden ilyen jeles napnak – legyen az egyházi-vallási, nemzeti, állami, családi vagy személyes – van tétje. Bár az előbb szarkasztikusan közelítettem az I. világháború kitörésének évfordulójához, valójában az ellenpontozás s ezzel a kiemelés volt a cél: különös jelentősége van az egész közösséget érintő évfordulónak. 2014-ben lehetőséget kap a nyugati civilizáció és benne Magyarország is, hogy legújabbkori történelmünk egyik fordulópontjáról megemlékezzen. Ne feledjük: az akkori európai hadviselő feleknél szinte nem is volt család, akit így vagy úgy ne érintett volna a Nagy Háború, ezért nem mondható, hogy egy felülről jövő, oktrojált emlékezésről lenne szó.

Ez a tanulmány szerényebb célokra vállalkozik, így szubjektív és nem összefoglaló jellegű, de osztozik az emlékezés felelősségében. Lovik Károly, Babits Mihály és Békássy Ferenc prózai szövegeinek vizsgálatával próbál meg válaszokat keresni arra a kérdésre: hogyan látták ők a világháborút mint kortársak és – adott esetben – résztvevők, továbbá milyen morál felől értelmezték az eseményeket? Piedesztálra lehet/kell emelni valamelyiküket? Adódik rögtön a kérdés: el lehet-e tekinteni a *Húsvét előtt* és a *Fortissimo* szerzőjének költészetétől, úgy, hogy inkább az esszékre figyelünk? Egy próbát mindenesetre megér, még akkor is, ha *Az európai irodalom története* és az úgynevezett nemzedéki vita kap-

* Elhangzott 2012. november 16-án a *Babits és kortársai* című konferencián, Piliscsabán.

¹ Kormányhatározat rendelkezik az Első Világháborús Centenárium Emlékbizottság létrehozásáról, mely hivatott lesz az évforduló koncepcionális megszervezésére és kivitelezésére, lásd Magyar Közlöny 2012. október 29. (www.magyarokozlony.hu/pdf/14726). Sajtóhírek szerint a létrejövő bizottság – a jelenlegi viszonyok között – jelentős pénzek felett fog diszponálni.

csán Halász Gábor is túlzott líraközpontúsággal vádolta Babitsot.² S mint majd látni fogjuk, utóbbi is a poétát fedezi fel (és siratja el) Békássy Ferencben. Az esszéekkel való foglalkozás lehetőséget ad arra, hogy új szempontból közelítsük meg a tankönyvi morál és a „háborúellenes költészet” közé szorított szerzőt, miközben kortársainak szövegeit is beemeljük a vizsgálódásba.

Már csak azért is igényt tarthat figyelmünkre az esszé,³ mert van annyira érdekes, mint a líra, problematikussága és összetettsége⁴ miatt. Az esszé-problematika érzékeny és sokrétű megközelítését adja Margittai Gábor kötete,⁵ azonban alapvetően ő a retrospektív esszétípusokkal foglalkozik, míg ezeknél az írásoknál a jelenidejűség a meghatározó. Az, ahogy ezek a szerzők az események folyamatában, a tények sodrásának ellenállva a totalitás, a panoráma felől igyekeztek értelmezni az „egészet”. Az esszéforma a történelem birtokba vételének, megszelídítésének is egy módzata, amit a „történelemmel való egzisztenciális szembenézés imperatívusza”⁶ jellemez. Babits esetében kiváltképp beszélhetünk a hagyományra és a kultúra történelmére összpontosító esszébeszédéről, ami komoly önelemzéssel is párosul. Ez elvezet minket a forma problémájához, ami miatt az esszé „kezdetektől poétikai kifogások, szaktudományos fanyalgások, szépirodalmi lekicsinylések kereszttüzeiben kénytelen küzdeni poétikai autonómiájáért”.⁷ És hogy miért? „Az esszé nem szépirodalom, amennyiben nem fiktív, nem filozófia, mert nem lép föl a rendszeralkotás igényével, sőt az ilyen igényt sokszor élesen elutasítja, és ugyanezen okból nem tartozhat egyetlen tudományhoz sem, annak ellenére, hogy témáiban gyakorlatilag és elméletileg is a tudás bármely nagy rendszeréhez kapcsolódhat. Más szóval a kérdés az, hogy igényt tarthatnak-e az esszében tett kijelentések a tudás rangjára [...]?”⁸ Erre a kérdésre majd a gondolatmenet végén kívánok válaszolni. A műfaj neuralgikus pontja a „szubjektum és a szubjektivitás kérdése [...]”. Az esszé problémája a szubjektum problémája.⁹ Ez adja azonban az értékét is, mert személyessé és poétikussá is teszi egyben.

² „Mi érdekli a költőt? Elsősorban a másik költő; nincs művész, még a zenészt sem véve ki, aki oly kizárólagosan élvezné műfaját, mint a poéta; minden más terület, még ha maga is műveli, csak másodlagosan fontos számára, ott olvasó és szemlélő, mint a többi emberek, a versek áramkörébe azonban titokzatos részesként kapcsolódik be, egy nem e földről való világ hirdetését hordozva, élő és halott társak szabadkőműves cinkosaként. Babits is méltányolja a regényírókat, megtűri a drámát (Shakespeareat költővé változtatja, hogy megmaradhasson a legnagyobbnak), de hangja, érzése egyszerre elváltozik, ha költőről szólhat, ilyenkor gyengéd lesz és elérzékenyült, még ha szidalmaz is; a rossz költő is valahol előtte van a jó regényírónak [...]”. HALÁSZ Gábor: *Egy izlésforma önarképe. Jegyzetek Babits Mihály irodalomtörténetéhez*. Nyugat 1935/II., 117–121. (Hálózati változat: <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00595/18782.htm>.)

³ Valamint a vezércikkekbe és tárcákba tördelt esszéváltozatok, melyeket az egyszerűség kedvéért összefoglalóan esszének fogok hívni.

⁴ Besorolhatatlansága és a definícióknak való ellenállása miatt egyesek a „negyedik műnemnek” is nevezik, lásd GÖRÖMBEI András: *A népi írók esszéiről*. Alföld 2002/2., 69.

⁵ MARGITTAI Gábor: *Nyugtalan klasszikusok. Ars Poeticák és arpoetikák – Hagománytudat Babits Mihály esszéművészetében*, Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2005.

⁶ *Uo.*, 186.

⁷ *Uo.*, 138.

⁸ MIKOLA Gyöngyi: *Az esszé mint tudás*, Jelenkor 1997/2., 182.

⁹ MARGITTAI, *l. m.*, 139.

A vizsgálódást Lovik Károly, a századforduló egyik – kánonból kiszorult – novellistája 1914 nyara és 1915 áprilisa között megjelent írásaival kezdem. Már az 1890-es évek elejétől A Hét állandó munkatársa, de a háború kitörésétől fogva – valószínűleg Kiss József főszerkesztő kérésére – a legtöbb vezércikk jegyzője, amelyeknek a döntő többsége természetesen a világháborúval foglalkozik. Hozzáállása a háborúhoz az idők folyamán változik, de alapvetően nehezen besorolható, csapongó. Kezdetben ő is lelkesedik a harcokért, mert a negyvenkettes mozsárágyú (ismertebb nevén „Kövér Berta”) *tabularasát* csinál. A világháború egy „egész kort rombol le, egy kort, amely tele volt finom hazugságokkal, óvatos kimagyarázásokkal, ragyogó kitérésekkel, tele jókedvvel, szellemmel, olcsó világnézettel, a ma csillogó ökörnyálával.”¹⁰ Lehetőséget lát a háborúban, a pátosz reneszánszát, a csukaszürke tömegek igazságát és rehabilitálását, a megfáradt polgári élet felrészletét. A háború „egy egészséges szimbólum, amely jövő fejlődésünk rajzát adja és föl akarja frissíteni a világot. Lehet hogy ez is csak olcsó filozófiai tépelődés, céltalan transzcendentális kirándulás, de: van benne erő és van benne megnyugvás, ha mindjárt a logikája sántikál is.”¹¹ Az életerő megnyilvánulását Lovik az európai nemzetekre is kiterjeszti, s úgy véli, itt az alkalom, hogy Németország megmutassa, mire képes, milyen energiák lakoznak benne. Ez különösen érdekes a szakirodalom által egyöntetűen angolmánnak elkönyvelt Lovikkal kapcsolatban.

Ahogy haladunk előre az időbe, de már ezzel párhuzamosan is, úgy bontakozik ki Lovik valódi hozzáállása, a sztoikus figyelő, egyet hátralépő, ironikusan kommentáló tollforgatóé. Így ír 1914 augusztusában: „Szeretnék ötven év múlva élni, hogy az 1914-ik évet madártávlatból áttekinthessem, és a világtörténelem ütőerére tehessem a kezemet. Paradox gondolat, és, mégis, a világháború ma tulajdonképpen messze áll fölöttünk, nem tudjuk áttekinteni belső szövődését, nem látjuk lényeges pontjait; a részletek, akár a magyar regényíróknál, elhomályosítják az egészet. A kép csak évek hosszú sora után fog tisztulni, ahogy a magyar szabadságharc alakját [Görgey Artúrt] is csupán a közelmúlt hámozta ki az események tömkelegéből.”¹² Bár még jócskán az események elején vagyunk, máris az egész megragadására látunk kísérletet, ami ismét az esszé sajátja. Szeptemberben már a háború által felülírt gondolkodási kategóriákra kérdez rá: „Metafizika és história egymással ellenkező fogalmak, és mégis: néha azt kell hinnünk, hogy a történelem egy külön, eddig meg nem fejtett szerve a világnak, hogy a história szó bennünket, nem pedig mi őt [...]”¹³ Bár nem volt hivatalos haditudósító, sok tár-

¹⁰ SYRION: *A história kerekén*, A Hét 1914/II., 567. (Syrion Lovik Károly írói neve lásd GULYÁS Pál: *Magyar írói álnévlexikon. A magyarországi írók álnevei és egyéb jegyei*, Akadémiai, Budapest, 1978², 592.)

¹¹ SYRION: *Az anyaföld*, A Hét 1914/II., 638.

¹² SYRION: 1914, A Hét 1914/II., 541.

¹³ SYRION: *A história kerekén*, 565. A cikk tartalma és címe egy nagyobb gondolkodói horizontot nyit meg. Összefüggésbe kerül história, sors, kerék, s mindez szinte végtelen irodalmi asszociációt indíthat meg. Ha csak a régiség két klasszikusát vesszük be, akkor ez kiegészíthető a szerencsével. Gondolok itt Zrínyi jelmondatára („Sors bona, nihil aliud”) és Faludi Ferenc versére (*Forgandó szerencse*). A fent idézett Lovik-szöveg is a keréssel szimbolizált, spirálisan lefelé tartó megismerés felől kérdez rá a pozitívista történelemszemlélet lineáris vonalvezetésére. Az egyenesvonalúság–körköröség kérdése természetesen nem újdonság, de ez a sűrítettség is alátámasztja Margittai Gábor érvelését, hogy az esszében egyszerre egy szubjektív irodalomtörténeti tudat is megnyilatkozik (MARGITTAI: *I. m.*, 185).

sához hasonlóan ő is kiment a frontra. December végén írja a déli frontról: „Az éjtszaka hosszú, az ujságiro sok mindenre ér rá gondolni. Szeme előtt fölelevenednek az elmúlt napok képei, amint ügyesen, óvatosan alakulnak át tudósításokká, a vér összekeveredik a nyomdafestékkal, a golyó aczélja a betük ólmával, a csatamezők elhagyott síkja az ujságpapiros fehérségével. Félig a lövészárookban, félig már a szerkesztőségi szobában ülünk; hol a kis vasúti állomás homályos árnyékára, hol a távoli kávéházi olvasó kíváncsi arczába nézünk. A czeruza dolgozni kezd a kupé gyerek-asztalkáján. Már harmadik éjtszaka nem aludtunk és nem ettünk egyebet néhány szelet romlott sonkánál. Fejünkben az ágyudórej, a vasuti kocsi dübörgése, az automobilok pöfögése, a Száva hidjának dobolása, a trénszekerek nyikorgása, a gőzcsónak haragos habzsolása kattog és pattog. Egyszerre az eszünkbe jut, hogy karácsony közeledik.”¹⁴

Karácsony kapcsán pedig a Pesti Futár intézett körkérdést („Meddig tart a háború?”) a magyar irodalmi és közélet neves képviselőihez, amire Lovik Károly is válaszolt: „Az én véleményem az, hogy ez a háboru örökké fog tartani, ha nem is a csatamezőkön, hanem az emberiség gondolati és cselekvési világában. Örökké meg fogjuk érezni, hogy 1914-ben világháboru volt, és örökké tülekedni fogunk annak társadalmi, gazdasági, honvédelmi és szellemi következményei körül. Ameddig a világ világ marad, vívni fogjuk a hátrédei harcokat az 1914-ik évvel. Más lesz a sztratégiánk [!], a politikánk, a földrajzunk, a tollunk, más a parasztunk, a tudósunk, az orvosunk, a jogászsunk, az iskolánk, a háztartásunk, más az életfölfogásunk, az akaratunk, az idegrendszerünk, még a kenyérünk és a cipőtalpunk, sőt a józan eszünk is más lesz. A béke csak jelzőkő lesz, színes átmenet: mert a békében tovább fogunk verekedni, hogy jobbak, erősebbek és okosabbak legyünk.”¹⁵

Hosszasan lehetne még idézni Lovikot, ám most fontosabb egy kicsit megállni, és az egész életmű felől közelíteni az eddig idézettekhez. Melyekből könnyen arra a következtetésre juthatnánk, hogy ő is beilleszthető a progresszív-szociáldarwinista gondolkodói körbe, azonban ez korántsincs így. Nem hitt az emberi természet jobbá tételében, továbbá komoly, feloldhatatlan konfliktusnak látta az emberben összeütköző polgári kultúrát és a természet (az embert körbevevő környezet, az állatok és saját ösztöneink) őszinteségét. Alapvetően tragikusnak, vagy ha enyhíteni akarjuk, tragikusan szépnek látta az emberi létezést. Azokban az írásaiban, ahol a(z) általában tragikus vagy azzá váló narrátor és/vagy főszereplő egy felhőtlenül boldog, szeplőtelen másik étellel találkozik, idővel ott is fény derül az egzisztenciális-ontológiai problémákra. Lovik ezek mellett vibrálóan ambivalens állásponton volt korának technikai-civilizációs fejlődését illetően: hol lelkesen tapsolt hozzá, hol rezignáltan vette tudomásul, hogy egy újabb tabu dőlt meg, s az emberi élet visszafordíthatatlanul meg fog változni.

Bár igyekezett higgadt és távolságtartó maradni, azért (amennyire lehetett) felszólt a cenzúra ellen, vagy ha úgy érezte, hogy egy nagyobb véráldozatról nem emlékezik meg méltón a sajtó, akkor önkéntelenül is kifakadt.¹⁶ Ezt azonban nem sikoltva, sírva,

¹⁴ SYRION: *Szalma*, A Hét 1914/II., 734.

¹⁵ Pesti Futár 1914. december 25.

¹⁶ Erre példa, amikor a honvédek hőiesen, sok halott árán megakadályozták egy orosz betörést a Kárpátokban, de az embereket ez a hír sem zökkentette ki mindennapi megszokott rutinjukból (SYRION:

átkozódva¹⁷ tette, hanem azzal az ironikus-rezignált legyintéssel, amiért Rónay György kifejezetten kritikával illette művészetét.¹⁸

Babits Mihály feltűnően kevés esszé és publicisztikát írt a háború alatt, egyike ezeknek Békássy Ferenc halála után keletkezett, amire most én is leginkább támaszkodom, bár kitérek két 1918-ban keletkezett szövegére is. Külön érdekesség, hogy az 1915-ös esszében sehol sincs kiírva a hősi halált halt önkéntes huszár teljes neve, csupán a monogramja. Babits így indokol: „önöknek hiába írnam ide a nevét is, most már örökre névtelen marad, talán nem is tudja senki más, amit én, hogy a költészetnek is köze volt hozzá”.¹⁹ Itt újra eszünkbe juthat Halász Gábor kritikája, s valóban, Babits a költőt, még hozzá a fiatal és tehetséges költőt látta benne. Gonosz a kérdés, de fel kell tennünk: vajon kiérdemelte volna Babits kitüntetett figyelmét akkor is, ha nem költő? Leplezetlenül szimbólumot akar belőle faragni: „nem írom ide a nevét, hadd legyen ő jelképe, emblémája minden lehető és valószínű és nem ismert és fel nem ismert csíra vesztésünknek”.²⁰

A szubjektumtól továbblép a nemzetig: „a modern háború nem természetes küzdelem, mely az erős túlélését, a faj kiválasztódását és javulását mozdítaná elő. Itt éppen az erős, itt a legkiválóbb elem pusztul el, s ezért jön a fajnak nagy elkorcsosulása minden háború után. Pedig de kár érted, szép kincses magyar faj! Ebben a háborúban a magyar úri fiú pusztul legborzasztóbb percentekben, mert ő a legderekbabb, nemes, bátor, egészséges és temperamentumos. S a nagy szellemi erőket nem ez az osztály adta országunknak? Ez az osztály, melyben a nemzet lelke él, az épp nemzeti lélek. S ez az osztály pusztul. A nyápic és gyáva megmarad, impotens és beteg szellemével.”

Érdemes itt összevetnünk Lovik és Babits nézeteit. Mindketten foglalkoznak a háborúnak az egyénre és a közösségre gyakorolt hatásával, azonban más a kiindulási alapjuk, így következtetések is. Lovik alapvetően tragikusnak látja az emberi létezést, s ezért vagy ezzel együtt, de el tudja fogadni – ahogy a korban egyébként az emberek döntő többsége, s pont emiatt a háború miatt változik meg a vélemény –, hogy a háború az emberi lét része. Babits pont ellenkezőleg, nem tudja elfogadni, hogy a háború, ez az emberi életben benyújtott „iszonyatos számla” a létezés alaptartozéka.²¹ Ahogy az esszé formája

Háromszázötvenen, A Hét 1915/I., 2–4). Hasonló morális bombának tartotta, hogy báró Révay Ferenc hatalmas vagyonát, mindenféle adakozás nélkül, egyszerűen a komornyikjára hagyta (SYRION: *Jérôme*, A Hét 1915/I., 25–27).

¹⁷ Mintha ez alapvetően a költői mentalitáshoz tartozott volna, utalva csak a legismertebb példákra: Babits leghíresebb háborúellenes verseire, vagy akár a *Húsvét előtt* felolvasásának hangfelvételére, Kosztolányitól a *Magyar költők sikolya Európa költőjéhez 1919-ben* című versére, Adytól az *Ember az embertelenségben* záró versszakára.

¹⁸ RÓNAY György: *Lovik Károly: A néma bűn*, Irodalomtörténet 1958, 160–163.

¹⁹ BABITS Mihály: *B. F. huszárönkéntes: elesett az északi harctéren, 1915 június*, Nyugat 1915/II., 824–828 Hálózati változat: <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00179/05670.htm>; az esszéből vett összes további idézet is innen származik, ezért az oldalszámot külön nem jelölöm. Kötetben: BABITS Mihály: *Esszék, tanulmányok*, I., szerk., s. a. r. Belia György, Szépirodalmi, Budapest, 1978, 272–276 (hálózati változat: <http://mek.oszk.hu/05200/05258/pdf/esszekl.pdf>).

²⁰ *Uo.*

²¹ Ezzel szemben: „A háború szörnyű valóság. Tiltakozni ellene erkölcsi kötelesség, izlés és becsület dolga, de annyit ér, mint ünnepélyes kiáltványt fölolvasni, hogy helytelenítjük a földrengést.” KOSZTOLÁNYI Dezső: *Mit tegyen az író a háborúval szemben?* = *Uó.: Nyelű és lélek*, vál. és s. a. r. Réz Pál, Osiris, Budapest, 2002, 573. Az utolsó mondat mintha Voltaire-rel vitatkozna (*Vers a lisszaboni földrengésről*).

lehetőséget kínál, úgy próbálja ő is az egész felől megérteni az eseményeket. „Mennél fontosabb valamely esemény, annál kevésbé tudunk belenyugodni, hogy a világ vak folyása hozta volna létre: a tények ostoba gördülése, mely bár okoktól szorosan meghatározott, előttünk valahogy mégis mindig véletlennek fog föltűnni. Mélyebb okokat, morális szükségességeket – a történelem logikáját fogjuk keresni mindig: s aki keres, talál.”²² Így vívódik tovább: „Azonban ha nem is világnézeti ok idézte elő a háborút, kellett lenni valaminek a kor világnézetében, ami *lehetőségessé tette*. Elsősorban arra gondolok, ami *lehetőségessé tette, hogy az emberek eltűrjék*.”²³ És ha Lovikot ideológiai vádakkal illethettük, akkor ez igaz Babitsra is: „Mert ez a világháború legnagyobb csodája. Az, hogy egy ilyen, értelmileg nagyon felvilágosodott s a szabad szó és gondolat minden eszközeivel ellátott korban – száz évvel a francia forradalom diadala után – lehetséges legyen ez az értelmetlen iszonyat, minden szabadságnak és emberi jognak ez a tökéletes elnyomása, aminek példája még nem volt a földön. [...] Az ellenség neve: *antiintellektualizmus*.”²⁴ A francia forradalom, az ész százada és a racionalitás emlegetése ilyen közegben, nekünk, a 20. század történetét ismerőknek ironikus mosolyt csalhat az arcunkra. Mi másról szólt volna az előző század, de már az azt megelőző 19. század is, mint a francia forradalom hármasszavából fakadó liberalizmus, nacionalizmus és kommunizmus ideológiáinak uralmáról? Hogy az eszmék sajnos bármikor és könnyedén két vállra fektetik a racionalitást, valamint hogy akarat és ész bármikor képesek egymást kölcsönösen instrumentalizálni? A hermeneutikai szándék fenntartása mellett is kijelenthető, hogy naiv²⁵ és idealista, ideológiába forduló tendenciák Babits esetében is megfigyelhetők – ha mindenképp meg akarjuk őt is bélyegezni, de javasolom, az ilyesfajta szembeállításról tekintsünk most el.

Lovik szemléletében az ember aporetikus lény, annak több értelmében is. Ha épp nem a hiány, a veszteség-elvesztettség pozíciójában indul, könnyen eljut oda; szervesen tények és mozzanatok összessége, de mégis metafizikai tartalommal, igazsággal bír. Magyarán a világháború, legyen az bármilyen brutális és kegyetlen, csupán ennek a létezés-módnak a mélyebb rétegeit képes megmutatni, ezért lehetőség, ami értékes is lehet. Innen származtatható a félreérthető lelkesedés, továbbá innen érthető, hogy miért a csukaszürke tömegek, a kisember, az átlagember, a névtelen hősök esélyének tartja a világháborút, ami – ismétlem –, ebben a rendszerben része a világunknak. Fontos újra tisztázni, hogy itt nem a mérsárlás helyeslése történik, hanem gondolkodói léptékkal való közelítés az eseményhez. A háború az önismeret²⁶ véreskező pedagógusa, ami vi-

²² BABITS Mihály: *A veszedelmes világnézet*, Pesti Napló 1918. január 9. Kötetben: BABITS: *Esszék, tanulmányok*, I., 325. Hálózati változat: <http://mek.oszk.hu/05200/05258/pdf/esszekl.pdf>; a további idézetek is innen származnak, ezért az oldalszámot külön nem jelölöm.

²³ *Uo.*

²⁴ *Uo.*

²⁵ „Amiben ez a nagy és kiválóan józan gondolkodó egész komolyságával hinni tudott: az mégsem lehet csupa utópia és naivság.” Így Kantról. Majd ugyanott, később: „Munkám célja tehát nem annyira filozófiai vagy filológiai, mint inkább agitatív.” BABITS Mihály: *Kant és az örök béke*, Nyugat 1918/II., 247–256. (Kötetben: BABITS: *Esszék, tanulmányok*, I., 339; hálózati változat: <http://mek.oszk.hu/05200/05258/pdf/esszekl.pdf>.)

²⁶ „Most látjuk, hogy senkit se ismertünk igazán, a barátainkat, a rokonainkat, az ellenségeinket, még önmagunkat sem, és hogy eddigi életünk mintha fátyol lett volna, amely a mélyebb, az igazabb és a hatalmas-

szont – ez már így, didaktikusan nincs kimondva, de – lehetőséget kínál saját magunk jobb megismeréséhez, ami alkalmat adhat az elkövetkezendő háborúk elkerüléséhez, megváltoztatásához. Babits ezzel szemben a tehetség és a zseni felől közelít, mert ezek a „csírávesztések” okozzák a nemzet elkorcsosulását. Békássyban – családján keresztül, de benne kicsúcsosodva – egy évszázadok alatt kialakult (magyar nemesi és európai) attitűd, erudíció és hagyomány hal el. Tehát a háborúban veszít igazán sokat az ország, amikor felhalmozott kincseit elszórja a lövészárkokban.

Itt az ideje, hogy most már meghallgassuk azt, akiről eddig csak utalás szintjén volt szó.

Békássy István és Bezeredy Emma gyermeke 1893-ban született Zsenyén, tanulmányait Angliában, a cambridge-i King's College-ben végezte, ahol tagja volt az elitet tömörítő Apostolok Társaságának.²⁷ Itt olyan barátokra és szellemi társakra tett szert, mint John Maynard Keynes, Ludwig Wittgenstein, Bertrand Russel vagy a Woolf testvérek. Fiatal kora ellenére is elismerést váltott ki tanulmányaival, angol és magyar nyelvű verselési technikájával, fordításaival. A világháború kitörésekor a régi nemesi család sarjának nem is volt kérdés, mit kell tennie. A sors különös fintora, és talán a korszak mentalitásának reprezentatív mozzanata, hogy amikor Keynes nem tudta lebeszélni a hazatérésről, pénzt kölcsönzött barátjának az utazáshoz.²⁸ Neki ugyanis épp nem volt elég. Békássy Ferenc az utolsó lehetséges napon hagyta el az országot, mert másnap Nagy-Britannia hadat üzent Ausztria-Magyarországnak, s a kint ragadt osztrák-magyar állampolgárokat internálás kényszere alatt nem engedték haza, megkímélve őket a szinte biztos haláltól. Hazaérkezése után Békássy önkéntes huszárnak állt, majd Pápán, a m. kir. lovas honvédiskolában kapott kiképzést. Itt jegyezte fel a *Gondolatok naplójába* ezeket a sorokat:

„Ha a háborúra gondolok, szeretném megmérhetni mennyit ér egy ember – mert igaz egyrészt, hogy komplikált szerkezet, hogy előállításra sok fájdalom és áldozatba került, hogy egy egész világ vész el, ha ő elveszik – például én velem. Másrészt azonban – úgyis születik helyette más. Talán mégis csak az a fontos, hogy életének és halálának a képe milyen, hogyan emlékeznek rá, halála milyen kört zár le, vagyis milyen képet rögzít meg az emberek emlékezetében. Mert egyik így, másik úgy hat, mikor egyéni életre

sabb létet takarta el szemünk elől. Lesznek akik azt fogják mondani, hogy a hősiességnek ez a megérthetősége, mediatizálása megfosztja azt erejétől, színétől, büvösségétől. Hazugság; az élet nagy értékei azok, amelyek maguktól értetődően keringenek a véredényeinkben; a becsület, az akarat, a hit, a meggyőződés fogalmai; értékek, amelyek mintegy velünk együtt születnek és halnak meg, és mégis közkinccsek, miként az élethez és a boldoguláshoz való jog.” SYRION: *A háború varázsa*, A Hét 1914/II., 650.

²⁷ Az életrajzi adatokhoz lásd WEINER SENNYEY Tibor: *Költő és huszár. Békássy Ferenc első, teljes életrajza* = BÉKÁSSY Ferenc *Egybegyűjtött írásai*, szerk., utószó Weiner Sennyey Tibor, Aranymadár Alapítvány, Budapest–Zsenyeny, 2010, 420–448.

²⁸ David Garnet szerint „Maynardnak meg kellett volna tagadnia a kölcsönt két okból is. Tudniillik, hogy egy barátját halálba küldi, és vele az ellenség erejét növeli. Maynard vehemensen tiltakozott ez ellen, mondván, minden érvet felhozott, hogy rábeszélje Békássyt a maradásra. De minthogy ez nem sikerült, mint barátoknak nem volt joga ahhoz, hogy nézeteit erővel kényszerítse rá, vagy hogy megtagadja a segítségét. Tisztelte Békássy felfogását, bár sajnálkozott döntésén [...]” David Garnet naplórészletét Gál István fordításában idézi WEINER SENNYEY: *I. m.*, 435.

feloszlódik. Az, hogy egyikre emlékeznek, a másokra nem, az az egész szempontjából mindegy, csak a természet pazarságát mutatja, s a természetben látszik, hogy takarékoskodni sohasem igazán jó. Meglehet hát az is, hogy pusztulunk. De amikor ítélet-idő van, a jó ember maradjon meg helyén és kerítse magára köpönyegét. Mikor könnyebb jó embernek lenni (valódi jó életet élni), többen vannak, máskor kevesebben. De most, aki van, maradjon meg a helyén. Pusztuljon Szodoma, Lót marad. Sokan maradnak majd. Tömegeken és időközön át nyújtsanak azok egymásnak kezet, hogy századokon végig érjen a láncolat. Egyszer megvirrad majd – csak mi nem győzzük bevárni. Most minden jó ember maga legyen, egyedül – egy-egy világot hord vállain.”²⁹

Ezek a sorok egy nagyon tudatos választásról árulkodnak – még ha van is benne némi szorongás és kétely, de az is inkább a szerzőre saját magára vonatkoznak –, nem pedig arról a „cinikus világnézetről”, amiről Babits írt. Békássy később így ír a *Félelem a haláltól* című jegyzetben:

„De aki becsületesen gondolkodik és nem apatikus, az kell, hogy előbb-utóbb végiggondolja ezt is, már csak azért is, mert a halál borzalmasnak látszik s gondolata több érzés feldúlásával jár. Pedig nem borzalmas. Az életem, minden percében, telítve van nagy jók és nagy rosszakkal, nagy örömmel és nagy fájdalommal: összeadva ezeket, az eredmény oly semleges lesz, mint a nem-lét maga. Ha szenvedek, vagy ha rosszat kell látnom, néha felkiáltok magamban: bár múlna életem! De nem igazán óhajtom, s ez bizonyítja, hogy föléje helyezem az életet a halálnak. De ha én csak a jót (ebbe számítva az örömeket is) szeretem, akkor mégis nem kívánhatom a jelen egyszerű folytatódását, mert hiszen megmondtam, hogy a jelen életem jó is, rossz is, sem nem kívánatos, sem nem nem kívánatos. Más ígéret csábít. Szeretem a jót, de szeretem a változást is. Bennem mindennek most kezd fejlődni a természete, minden eljövendő percem más lesz, mint az eddigiek voltak. Szeretem magamat, szeretem, hogy legyenek mind a jelen, bennem hatványozott lehetőségek, az én jellemvonásaim. Ezekért szeretem jobban az életet, mint a halált, s ezért nem változtatja meg a szenvedés ezt az előszeretetemet, a fájdalom percében sem. A fiatalon meghalás gondolatától ezért borzadok. De ha valaha elfogadható kiegyenlítődéshez érhetek, ha élek is még gazdag, jóval-rosszal telített életet, de olyat, amely csak ugyanazon élet továbbfolytatódását ígéri, akkor többet nem fogom jobban szeretni az életet, mint a halált. Mert amit tulajdonképpen szeretek, az nem akármely »ez élet« folytatódása, őrzése, hanem: új életek – értékek – teremtése. Akármily élet, önmagában, nem jobb, mint a semleges nem-lét, de a változás, de a teremtés, ez jobb, mint a nem-lét.”³⁰

Ha el akarjuk helyezni Békássyt a Babits–Lovik világháborús hozzáállási tengelyen, akkor egyértelműen Lovikhoz áll közelebb gondolkodásának világa. És mégis Babits Mihály volt az, aki versein keresztül megértette az ifjú költő vívódását életével kapcsolatban, s így zárja halálára íródott esszéjét: „Ki tudja – az ember a legsötétebb dolgokban is keres vigasztalást, ha csak lelki önvédelemből is – neki talán jobb volt így? Ki tudja,

²⁹ BÉKÁSSY: *I. m.*, 195–196.

³⁰ *Uo.*, 247–248.

talán mire fölkelte volna a nap, iszonyú fájdalommal szakadt volna fel ez érzékeny lélek aranyköde, sértően józanított volna a tiszta fény, talán csak az álmok és ködök fájdalmas emlékei maradtak volna és értelmetlen vágyak? Ez a fiú a szomorú okosság előrelátásával félt már úgyszólván az »érzések halálától«, amiről utolsó ódáját írta a háború előtt. Félt az élet hegyfokára jutni, ahonnan minden gyilkos tisztasággal látszik, élesen süt a nap, a pára visszafordul, fölszárad a könny és »kiszvened a szenvedély« [...].³¹ 1915. június 25-én Dobronucnál az önkéntes honvédhuszár elesett. Bár félt a haláltól, szembenézett a lehetőségével, számot vetett addigi életével.

A kérdés, hogy sikerült-e a „kiegyenlítődés”. Egész lett így a portré? Békássy haláláról Babits mellett Kosztolányi, Tóth Árpád, Schöpflin Aladár és mások is megemlékeztek, s egy ígéretes, ki nem bontakozott tehetség fölött gyűjtöttak gyertyát. Ma, amikor már ismerjük Békássy egybegyűjtött írásait, és nem húsbavágó kérdése a jelen kulturális életnek, hogy „mi lett volna, ha”, máshogy válaszolhatunk erre a kérdésre. Olvasván a vívódásokat és Babits megragadó értelmezését, feltehetjük a kérdést: vajon ma nem így, ezzel a gesztussal teljes Békássy Ferenc arcéle? Kalandos gondolat, de ha bevonulását és hősi halálát szöveggként olvassuk hozzá rövid életművéhez, akkor egészen más összképet kapunk, s nem véletlen, hogy ez a tette emelte ki akkor, és emeli ki ma is. Mindez önmagában azonban kevés lett volna. Ennek a keretbe foglalásához kellett az esszé mint forma, és kellett a babitsi írásművészet panteonizáló ereje. Történt mindez úgy, hogy a portréfigura gondolkodása inkább a korábban vázolt loviki beállítódáshoz állt közelebb.

2012. február 4-én elhunyt Florence Green, az I. világháború utolsó ismert veteránja, azaz jelenlegi tudásunk szerint senki nem él már, aki közvetlen tapasztalatokkal rendelkezne a Nagy Háborúról. Minden adott, hogy a kulturális emlékezet³² rendszerében tekintsünk vissza az 1914-es évre és következményeire, újragondolva számos, bebetonozott narratívát. Erre kívántam példának felhozni és összehasonlítani Babits és Lovik világháborús szövegeit, amelyekre mérsékelt gondolkodó nem vágja rá, hogy az egyik fekete, a másik pedig fehér. Mivel az esszé véleményem szerint jogot formálhat a tudás rangjára, ezért itt az ideje, hogy ezeket a szövegeket olvasva átértékeljük a korabeli írástudók hozzáállását – és a sajátunkét is.

³¹ BABITS: *B. F. huszárönkéntes...*

³² Jan ASSMANN: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, Atlantisz, Budapest, 2004.